

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

INTERNATIONAL STANDARDS OF THE RIGHTS OF A PERSON IN CONFLICT WITH THE LAW: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

Осауленко А.О., д.ю.н., професор,
доцент кафедри конституційного права та прав людини
Національна академія внутрішніх справ

Нестеряк І.В., аспірант кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ

Стаття присвячена розгляду історії створення міжнародних стандартів поведінки людьми, які перебувають у конфлікті із законом та визначенню їх значення для розбудови вітчизняної правової системи.

Міжнародні стандарти прав людини загалом та людей, які перебувають у конфлікті із законом, зокрема мають глибоку історію правового розвитку, яка базується на відповідних правових актах. Серед людей, які перебувають у конфлікті із законом окремо виділено засуджених у зв'язку з потенційно підвищеним ризиком порушення їх прав під час виконання покарань у виді позбавлення волі.

Практика виконання покарань в Європейських країнах вимагала вирішення пенітенціарних проблем на міжнародному рівні та прийняття відповідних рішень, які мали б юридичну (хоча б рекомендаційну) силу. З цією метою було скликано офіційний I Міжнародний тюремний конгрес, який відбувся в 1872 р. в Лондоні.

Звернуто увагу на те, що саме з роботи I Міжнародного тюремного конгресу, який відбувся в 1872 р. в Лондоні починається історія створення міжнародних стандартів поведінки із засудженими.

Суттєву роль у створенні міжнародних стандартів поведінки з в'язнями відіграв Міжнародний конгрес у Лондоні, що відбувся у 1925 році. Питання поведінки із засудженими розглядалися на секції з пенітенціарних питань. Саме ця секція формулювала рекомендації, які потім приймалися як резолюції конгресу.

Одним із важливих етапів міжнародної діяльності у сфері прав людини, включаючи і засуджених, визначено створення в 1945 р. Організації Об'єднаних Націй та затвердження її Статуту, в якому закладено правові основи співробітництва держав у сфері прав людини.

Норм міжнародного права, що регулюють міжнародне співробітництво у сфері прав людини, включаючи і засуджених під час відбування ними кримінальних покарань, поетапно знаходили своє формальне визначення у наступних документах: Загальна декларація прав людини; Конвенція про захист прав і основних свобод людини; Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями; Європейська Конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками; Європейські пенітенціарні правила тощо.

Зроблено висновок про те, що подальша розробка національного законодавства України, що регулюватиме права і свободи людей, які перебувають у конфлікті із законом повинна базуватись на історико-правовому досвіді створення міжнародних стандартів із зазначених питань.

Ключові слова: міжнародні стандарти, права та свободи людини і громадянина, права і свободи засуджених, юридичний конфлікт, правовий акт, закон, покарання, виконання покарань, правова система.

The article is devoted to considering the history of the creation of international standards for the treatment of people who are in conflict with the law and the determination of their significance for the development of the domestic legal system.

International standards of human rights in general and rights of people in conflict with the law in particular have a deep history of legal development based on relevant legal acts. Among people who are in conflict with the law, convicts are singled out due to the potentially increased risk of violation of their rights during the correction in the form of prison sentences.

The practice of execution of punishments in European countries required the solution of penitentiary problems at the international level and the adoption of relevant decisions that would have legal force. For this purpose, the official First International Prison Congress was convened, which took place in 1872 in London.

Attention is drawn to the fact that the history of the creation of international standards for the treatment of convicts begins specifically with the work of the First International Prison Congress held in London in 1872.

The International Congress in London held in 1925, played a significant role in creating international standards for treating prisoners. Issues of treatment of convicts were reviewed in the section on penitentiary issues. It was this section that formulated the recommendations, which were later adopted as congress resolutions.

One of the important stages of international activity in the field of human rights, including those of convicts, was the establishment of the United Nations in 1945 and the approval of its Charter, which lays down the legal basis for cooperation between states in the field of human rights.

Norms of international law regulating international cooperation in the field of human rights, including those convicted while serving their criminal sentences, gradually found their formal definition in the following documents: Universal Declaration of Human Rights; Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners; European Convention on Supervision of Conditionally Sentenced or Conditionally Released Offenders; European Prison Rules, etc.

It was concluded that the further development of the national legislation of Ukraine, which will regulate the rights and freedoms of people who are in conflict with the law, should be based on the historical and legal experience of creating international standards on these issues.

Key words: international standards, rights and freedoms of human and citizen, rights and freedoms of convicts, legal conflict, legal act, law, punishment, execution of punishments, legal system.

Постановка проблеми. Європейський вектор свого подальшого розвитку з акцентом на забезпечення прав людини наша держава окреслила ще з 1990 року, з проголошенням Декларації про державний суверенітет України [1]. В розділі 4 зазначеного документа було зафіксовано позицію про те, що громадяни нашої держави мають гарантовані права та свободи, передбачені Конституцією України і міжнародним правом.

Відповідна позиція знайшла своє продовження і в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [2]. В статті 2 відповідного акта йдеться про те, що повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, як визначено, зокрема, в Гельсінському заключному акті Наради з безпеки та співробіт-

ництва в Європі 1975 року та Паризькій хартії для нової Європи 1990 року, а також в інших відповідних документах щодо захисту прав людини, серед них Загальна декларація прав людини ООН 1948 року і Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також повага до принципу верховенства права повинні формувати основу внутрішньої та зовнішньої політики Сторін і є основними елементами цієї Угоди.

Таким чином і в сучасних умовах, незважаючи на труднощі різнобічного характеру, розвиток України має відбуватись в контексті загальносвітових та європейських цінностей, які мають глибоку історію.

Свою історію правового розвитку мають і міжнародні стандарти прав людини загалом та людей, які перебувають у конфлікті із законом, зокрема. Серед відповідної категорії людей окремо хотілося б звернути увагу на засуджених у зв'язку з потенційно підвищеним ризиком порушення їх прав під час виконання покарань у виді позбавлення волі. Тож історико-правова проблематика міжнародних стандартів прав людини, яка перебуває в конфлікті із законом, як вбачається, є актуальною та своєчасною.

Аналіз наукових досліджень. Питання міжнародних стандартів прав людини в різних варіаціях у своїх працях розглядали: М. Баймуратов, Ю. Бисага, І. Богатирьов, С. Буравльов, В. Владишевська, В. Гудима, С. Дашкевич, Т. Денисова, О. Джужа, В. Корчинський, Л. Луць, Л. Наливайко, П. Рабінович, Г. Радов, В. Синьов, А. Степанюк, С. Фаренюк, І. Яковець та інші. Водночас проблематиці міжнародних стандартів прав людини, яка перебуває у конфлікті із законом в історико-правовому контексті увага приділялась лише фрагментарно.

Метою статті є розгляд історії створення міжнародних стандартів поведження людьми, які перебувають у конфлікті із законом, насамперед засудженими, та окреслення їх значення для розбудови вітчизняної правової системи.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з другої половини XIX ст., робляться найбільш активні спроби практичної реалізації прогресивних пенітенціарних ідей в практику виконання кримінальних покарань. Саме впродовж зазначеного періоду очікувалось, що в'язниці мали змінюватися і розвиватися відповідно до демократичних і моральних принципів рівності та справедливості.

Кожна європейська країна формувала і підтримувала свою власну тюремну систему. Проте, незважаючи на відмінні державні устрої, тюремні системи, що в другій половині XIX ст. розвивалися по всій Європі, були на диво подібні між собою, відображаючи загальнопідтримувану філософію пенології. Ідеї про те, як створювати безпечні, санітарні і реабілітуючі тюрми, реалізовувались через трансформацію тюремної громади, систему роботи і субкультуру в'язнів [3, с. 245–246].

Практика виконання покарань в Європейських країнах вимагала вирішення пенітенціарних проблем на міжнародному рівні та прийняття відповідних рішень, які мали б юридичну (хоча б рекомендаційну) силу. Саме таким документом, на думку найбільш авторитетних міжнародних експертів пенітенціарної справи, повинні були стати міжнародні стандарти поведження з ув'язненими. З цією метою було скликано офіційний I Міжнародний тюремний конгрес (до цього подібні конгреси, починаючи з 1846 р., організовувались приватними особами і носили лише ознайомлювальний характер), який відбувся в 1872 р. в Лондоні. Найбільш важливими підсумковими документами Лондонського конгресу стали:

1) проект Правил поведження із засудженими, який складався із 41 розділу. Незважаючи на те, що цей проект не був прийнятий, делегатами Лондонського конгресу визнавались і активно впроваджувались його ідеї у роботі всіх наступних одинадцяти конгресів, які проходили в період з 1878 р. по 1950 р.;

2) проект під назвою «Принципи пенітенціарної науки», в якому зверталась увага на доцільність прийняття науково обґрунтованих рішень з урахуванням прогресивного досвіду Європейської пенітенціарної практики.

Закладені в цих проектах ідеї розвивались в подальшому на одинадцяти засіданнях подібних конгресів [4, с. 23] у: Стокгольмі (1878 р.), Римі (1885 р.), Парижі (1895 р.), Брюсселі (1900 р.), Вашингтоні (1910 р.), Лондоні (1925 р.), Празі (1930 р.), Берліні (1936 р.), Гаазі (1950 р.) тощо.

Саме з роботи першого Лондонського конгресу 1872 р. починається історія створення міжнародних стандартів поведження із засудженими і, по суті, саме на цьому конгресі відбулась перша спроба створення міжнародного інституту захисту прав і свобод ув'язнених [5, с. 143].

Вбачається, що найбільш суттєву роль у створенні міжнародних стандартів поведження з в'язнями відіграв Міжнародний конгрес у Лондоні, що відбувся у 1925 році. Питання поведження із засудженими та вдосконалення діяльності в'язничних установ розглядалися на секції з пенітенціарних питань. Саме ця секція формулювала рекомендації, які потім приймалися як резолюції конгресу.

У 1926 році в швейцарському місті Берні на черговому засіданні Міжнародної кримінальної та пенітенціарної комісії було внесено пропозицію про створення єдиного міжнародного документа, в якому було б визначено «мінімум прав осіб, позбавлених волі за рішенням судової влади». Кінцевий варіант першого міжнародного проекту Мінімальних правил поведження з в'язнями, який складався з п'ятдесяти п'яти статей (окремих правил), було підготовлено в 1933 р. і схвалено у 1934 р. Лігою Націй.

Подальший розвиток суспільства об'єктивно вимагав зближення країн при вирішенні різноманітних економічних та соціальних питань, включаючи й питання протидії злочинності. При розв'язанні останнього в Європі сформулась думка про те, що важливу роль у протидії злочинності мають відігравати пенітенціарні установи, які повинні ефективно забезпечувати права засуджених [5, с. 143–146].

Вбачається, що найбільш важливим етапом міжнародної діяльності у сфері прав людини, включаючи і засуджених, стало створення в 1945 р. Організації Об'єднаних Націй та затвердження її Статуту, в якому закладено правові основи співробітництва держав у сфері прав людини.

Необхідно зазначити, що одним із напрямів діяльності ООН у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина є розробка правил і стандартів поведження з в'язнями. Міжнародне співробітництво у сфері виконання кримінальних покарань дозволяє державам-членам ООН використовувати національний досвід з метою відпрацювання найбільш ефективних форм і методів роботи з в'язнями, вимагаючи дотримання на практиці прав людини стосовно осіб, які утримуються в пенітенціарних установах [6, с. 18].

Після прийняття Статуту ООН протягом десятиріч відбувалося накопичення норм міжнародного права, що регулюють міжнародне співробітництво у сфері прав людини, включаючи і засуджених під час відбування ними кримінальних покарань. Першим кроком на шляху інтенсивного накопичення відповідного нормативного матеріалу стала Загальна декларація прав людини, в якій уперше в історії розкривалося загальне поняття і викладався основний перелік прав і свобод людини, що підлягають дотриманню в усьому світі, та визначено легальні випадки допустимих їх обмежень. У подальшому основні ідеї і принципи забезпечення та захисту прав людини, закладені в Статуті ООН та Загальній декларації прав людини, знайшли свій розвиток та конкретизацію в багатьох міжнародних правових документах.

Загальна декларація прав людини була прийнята у формі резолюції Генеральної Асамблеї ООН і тому

мала на той час рекомендаційний характер. Завдяки міжнародному визнанню норм цієї Декларації в конституціях більше як 120 країн світу перелік, зміст і допустимі обмеження прав і свобод, які містяться в Декларації, перетворилися на загальновизнані норми міжнародного права, тобто на міжнародні стандарти прав людини, яких мають дотримуватись всі країни сучасного світу.

З метою охорони та захисту прав і свобод людини під егідою ООН створено науково-дослідний інститут соціального захисту, який займається проведенням досліджень з прав людини та наданням допомоги в їх проведенні іншим країнам світу.

Крім ООН, проблемами захисту прав засуджених займаються різноманітні міжнародні організації і співтовариства, зусиллями яких було розроблено і прийнято Конгресом ООН ряд міжнародних правових стандартів поведінки з ув'язненими, включаючи й забезпечення їх прав і свобод, що містять в собі норми гуманістичного, прогресивного характеру [7, с. 24–25].

Саме з другої половини ХХ ст. розпочалась активна робота з підготовки нового більш ліберального і прогресивного (порівняно з попередніми проектами) сучасного варіанту стандартів людини, яка перебуває у конфлікті із законом. Формування цих стандартів здійснювалось під впливом Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. [8]. В преамбулі цієї Конвенції зазначається, що європейські країни мають спільну спадщину в політичних традиціях, ідеалах, свободі і верховенстві права. Це, в свою чергу, означає, що саме Європа відіграла ключову роль у формуванні міжнародних стандартів поведінки з ув'язненими.

У 1951 р. такий варіант міжнародних стандартів був підготовлений, переданий в ООН та прийнятий у Женеві в 1955 р. на першому Конгресі ООН з попередження злочинності та поведінки з правопорушниками. Цей документ отримав офіційну назву «Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими» [9] та був схвалений Економічною і соціальною Радою ООН у 1957 році [10].

Не дивлячись на те, що дані Правила не є обов'язковими для держав-членів ООН, вони набули широкого визнання в світі як авторитетні практичні рекомендації із забезпечення діяльності місць позбавлення волі та містять 95 розгорнутих статей.

Водночас в п. 2 цих правил зазначено, що, беручи до уваги різноманітність юридичних, соціальних, економічних і географічних умов, ясно, що не всі ці правила можна застосовувати повсюдно і одночасно. Однак вони повинні сприяти подоланню практичних труднощів, які постають на шляху до їх здійснення, оскільки загалом відображають ті мінімальні умови, які ООН вважає прийнятними.

За час функціонування Мінімальних стандартних правил поведінки із засудженими вони здійснили і продовжують здійснювати значний вплив на пенітенціарну політику і практику виконання покарань в країнах, які погодилися з їх основними вимогами. Разом з тим, в Західній Європі одночасно здійснювались заходи з конкретизації їх вимог та розширення сфери впливу міжнародних стандартів на практику виконання покарань, альтернативних позбавленню волі. Саме з цією метою 1 лютого 1962 р. була прийнята Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи відносно виборчих, цивільних і соціальних прав ув'язнених, а 13 листопада 1964 р. – Європейська Конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками [11]. Враховуючи недостатню ефективність практики виконання покарань у виді позбавлення волі 9 березня 1976 р. Комітет Міністрів Ради Європи прийняв резолюцію «Про деякі заходи покарання, які є альтернативними позбавленню волі».

Водночас з пошуками заходів покарання, які є альтернативними позбавленню волі, тривала інтенсивна робота з підвищення авторитету Мінімальних стандартних пра-

вил поведінки з ув'язненими, підняття їх статусу в управлінні місцями позбавлення волі, удосконалення практики їх застосування з урахуванням сучасних умов.

Така робота здійснювалась в двох основних напрямках. По-перше, це сучасна інтерпретація тих положень Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими, які, порівняно з 1955 р., децю застаріли або стали недостатньо ефективними. Ця робота здійснювалась без зміни тексту із залученням до їх коментування керівників найбільш успішних пенітенціарних систем Західної Європи, а також учених-пенітенціаристів, представників правозахисних організацій та широкого кола світової громадськості.

По-друге – перегляд та вдосконалення окремих положень Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими на регіональному рівні.

Саме в результаті роботи у двох вищезазначених напрямках виникла потреба та з'явилась можливість створення Європейських пенітенціарних (ув'язничних) правил (далі – ЄПП), розробка яких розпочалась на початку 70-х років минулого століття під егідою Ради Європи, а кінцевий їх варіант було прийнято 12 лютого 1987 року. Ці Правила були покликані максимально відповідати тогочасним і можливими у майбутньому стандартам саме європейських пенітенціарних систем. Зокрема, в Резолюції Комітету Міністрів Ради Європи від 12 лютого 1987 р. зазначалося, що важливі соціальні зміни стосовно ув'язничних відносин і принципів управління викликали необхідність оновлення Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими на регіональному рівні. Одночасно Комітет зазначив, що, незважаючи на значні успіхи в розробці покарань, альтернативних позбавленню волі, саме останній вид покарань залишається досить вагомим засобом в національних системах кримінальної юстиції. Враховуючи важливість встановлення загальних принципів кримінальних покарань в державах-членах Ради Європи, Комітет Міністрів Ради Європи рекомендував урядам держав-членів цієї організації керуватись у внутрішньому законодавстві та практиці принципами, які викладені у ЄПП. Одночасно підкреслювалось, що текст ЄПП отримав підтримку та набув поширення в державах-членах Ради Європи [5, с. 151–152].

Отже, Європейські пенітенціарні Правила стали основою з подальшого розвитку європейської правової традиції забезпечення прав засуджених. Водночас варто зазначити, що паралельно з розробкою ЄПП, європейським співтовариством напрацьовувалися й інші міжнародно-правові документи стосовно тримання та поведінки з ув'язненими. Серед таких документів важливими є: Резолюція Комітету міністрів Ради Європи про працю ув'язнених від 18 вересня 1975 р.; Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи відносно системи ув'язнення і поведінки з небезпечними злочинцями від 24 вересня 1982 р.; Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи відносно надання короткострокових відпусток ув'язненим від 24 вересня 1982 р.; Європейська конвенція про запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінку чи покаранню 1987 р.; Резолюція Комітету міністрів Ради Європи про освіту у ув'язницях від 13 жовтня 1989 р.

Відповідні міжнародно-правові документи створили приблизну модель забезпечення прав людини, яка перебуває у конфлікті із законом. Підтвердження цього став факт прийняття (з урахуванням змін, які відбулися в пенітенціарній політиці, практиці виконання вироків та управління пенітенціарними закладами в Європі загалом) 11 січня 2006 р. оновленого, більш сучасного варіанта ЄПП [12].

На підставі вищезазначеного доходимо **висновку**, що подальша розробка національного законодавства України, що регулюватиме права і свободи людей, які перебувають у конфлікті із законом повинна базуватись на міжнародних стандартах із зазначених питань. Перед нашою державою

стоїть завдання зробити відповідні норми міжнародного права максимально ефективними шляхом їх імплементації та подальшої реалізації в національному законодавстві.

Таким чином одним із пріоритетних напрямів правової реформи в Україні, яка проводиться на підставі норм

Конституції та міжнародних правових актів з прав та свобод людини, є створення такої сучасної правової системи, яка б сприяла можливості максимального розширення та захисту прав і свобод людини, незалежно від умов, в яких вона знаходиться.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про державний суверенітет України : Декларація від 16.07.1990 р. № 55-XII. *Відомості Верховної Ради*. 1990. № 31. Ст. 429.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Дата оновлення: 30.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 08.08.2024).
3. Оксфордська історія в'язниць : практика покарання у західному суспільстві / за ред.: Н. Морріса, Д. Д. Ротмена : пер. з англ. Київ : Всесвіт, 2009. 560 с.
4. Львовчкін В. А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 195 с.
5. Осауленко А. О. Законодавчі основи становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України (1990–2005 рр.) : монографія. Київ : Вадекс, 2019. 450 с.
6. Осауленко А. О. Становлення пенітенціарної системи України в контексті забезпечення прав і свобод громадян. *Сучасний вимір держави і права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 24–25 трав. 2013 р. Львів, 2013. С. 17–19.
7. Осауленко А. О. Історико-теоретичні проблеми становлення громадянського суспільства та пенітенціарної системи України в контексті забезпечення прав і свобод громадян. *Наше право*. 2013. № 5. С. 21–27.
8. Про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція від 04.11.1950 р. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 08.08.2024).
9. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. Оцінка, шляхи подальшого реформування в'язничної системи України / за ред.: І. В. Штанька, В. А. Львовчкіна. Київ, 1998. С. 161–186.
10. Гель А. П. Крок до міжнародних стандартів у сфері виконання кримінальних покарань. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 4. С. 70–73.
11. Європейська Конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками. *Оцінка, шляхи подальшого реформування в'язничної системи України* / за ред.: І. В. Штанька, В. А. Львовчкіна. Київ, 1998. С. 278–287.
12. Європейські пенітенціарні правила від 11.01.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 08.08.2024).